PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

EKSTRADITSIYA JARAYONIDA ADOLATLI SUDLOV HUQUQINING TA'MINLANISHI

Sayidov Farrux Karimtosh o'g'li
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
"Xalqaro huquq" fakulteti magistranti
sayidovfarrux1608@gmail.com

Yusupdjanov O.A
Ilmiy rahbar: "Xalqaro huquq va ommaviy huquq fanlar" kafedrasi
yu.f.n. dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada ekstraditsiya jarayonida adolatli sudlov huquqining ta'minlanishi xalqaro va milliy huquqiy normalar asosida tahlil qilinadi. Unda shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki hukmni ijro etish maqsadida boshqa davlatga ushlab berish jarayonida inson huquqlari kafolatlarining ahamiyati ochib beriladi. Xususan, sudga shikoyat qilish huquqi, himoyachi yordami, tarjimon xizmatidan foydalanish, qiynoqqa solinmaslik, siyosiy ta'qibdan himoyalanish hamda sirtdan chiqarilgan hukmlar bo'yicha qayta sud muhokamasi kafolatlari ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonunchiligida ekstraditsiya institutining tartibga solinishi, mavjud muammolar va ularni takomillashtirish yo'nalishlari ko'rib chiqiladi. Maqolada ekstraditsiya jarayonida jinoyatchilikka qarshi xalqaro hamkorlik va inson huquqlarini himoya qilish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: ekstraditsiya, adolatli sudlov, inson huquqlari, sud nazorati, himoya huquqi, qiynoqqa solinmaslik, siyosiy ta'qib, xalqaro hamkorlik.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВОЕ СУДЕБНОЕ РАЗБИРАТЕЛЬСТВО В ПРОЦЕССЕ ЭКСТРАДИЦИИ

Аннотация. В данной статье анализируется обеспечение права на справедливое судебное разбирательство в процессе экстрадиции на основе международных и национальных правовых норм. Раскрывается значение гарантий прав человека при выдаче лица другому государству для привлечения к уголовной ответственности либо исполнения приговора. Особое внимание уделяется праву на обжалование в суд, помощи защитника, пользованию услугами переводчика, запрету пыток, защите от политического преследования, а также гарантиям повторного судебного разбирательства по делам, рассмотренным заочно. Кроме того, рассматриваются особенности правового регулирования института экстрадиции в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Узбекистан, существующие проблемы и направления его совершенствования. В статье обосновывается необходимость обеспечения баланса между международным сотрудничеством в борьбе с преступностью и защитой прав человека в процессе экстрадиции.

Ключевые слова: экстрадиция, справедливое судебное разбирательство, права человека, судебный контроль, право на защиту, запрет пыток, политическое преследование, международное сотрудничество.

THE PROTECTION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN EXTRADITION PROCEEDINGS

Abstract. This article analyzes the protection of the right to a fair trial in extradition proceedings on the basis of international and national legal norms. It examines the importance of

human rights guarantees in the process of surrendering a person to another state for criminal prosecution or the enforcement of a sentence. Particular attention is paid to the right to appeal before a court, the right to legal assistance, the use of interpreter services, the prohibition of torture, protection from political persecution, and guarantees of retrial in cases involving judgments rendered in absentia. The article also considers the legal regulation of extradition in the criminal procedural legislation of the Republic of Uzbekistan, existing problems, and possible directions for its improvement. It substantiates the need to ensure a proper balance between international cooperation in combating crime and the protection of human rights in extradition proceedings.

Keywords: extradition, fair trial, human rights, judicial review, right to defense, prohibition of torture, political persecution, international cooperation.

Kirish

Zamonaviy xalqaro huquqda ekstraditsiya instituti jinoyatchilikka qarshi kurashda davlatlararo hamkorlikning muhim huquqiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Uning mazmuni jinoyat sodir etganlikda gumon qilinayotgan, ayblanayotgan yoki sud hukmi bilan aybdor deb topilgan shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoxud hukmni ijro etish maqsadida bir davlat tomonidan boshqa davlatga topshirishdan iborat. Ekstraditsiya xalqaro jinoyatchilik, transmilliy uyushgan jinoyatlar, korrupsiya, terrorizm, odam savdosi, moliyaviy jinoyatlar va boshqa og‘ir jinoyatlarga qarshi kurashda amaliy ahamiyatga ega. Chunki jinoyat sodir etgan shaxsning boshqa davlat hududiga chiqib ketishi uni javobgarlikdan ozod etmasligi kerak. Shu bois ekstraditsiya davlatlarning jinoiy sud ishlarini yuritish sohasidagi hamkorligini ta’minlovchi zarur institut sifatida shakllangan.

Biroq ekstraditsiya faqat jinoyatchilikka qarshi kurash vositasi sifatida talqin qilinishi yetarli emas. Mazkur institut shaxs erkinligi, sha’ni, qadr-qimmati, himoya huquqi, qiynoqqa solinmaslik, siyosiy ta’qibdan himoyalanish va adolatli sudlov huquqi bilan bevosita bog‘liq. Shaxsni boshqa davlatga topshirish to‘g‘risidagi qaror uning keyingi huquqiy taqdiriga, ozodlikdan mahrum etilishi yoki sud qilinishiga, hatto ayrim hollarda og‘ir jazolarga duch kelish ehtimoliga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ekstraditsiya jarayoni inson huquqlaridan ajratilgan texnik-huquqiy tartib emas, balki protsessual kafolatlar bilan ta’minlanishi shart bo‘lgan murakkab xalqaro-huquqiy jarayondir.

Adolatli sudlov huquqi xalqaro inson huquqlari tizimida markaziy o‘rin tutadi. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 14-moddasida har bir shaxsning sudlar va tribunallar oldida tengligi, mustaqil, xolis va qonun asosida tashkil etilgan sud tomonidan ishining adolatli va ochiq ko‘rib chiqilishi, aybsizlik prezumpsiyasi, himoyaga tayyorgarlik ko‘rish uchun yetarli vaqt va imkoniyatga ega bo‘lishi, advokat yordami hamda tarjimon xizmatidan foydalanish huquqlari mustahkamlangan.[1] Mazkur kafolatlar bevosita jinoyat ishi bo‘yicha sud muhokamasiga tegishli bo‘lsa-da, ularning mazmuni ekstraditsiya jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ekstraditsiya qarori natijasida shaxs boshqa davlat yurisdiksiyasiga o‘tadi va u yerda sud qilinishi yoki hukmni o‘tashi mumkin.

Ekstraditsiya jarayonida adolatli sudlov huquqi ikki yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchi yo‘nalish — so‘ralayotgan davlat hududida shaxsning protsessual huquqlarini ta’minlashdir. Bunda shaxs o‘ziga nisbatan ekstraditsiya so‘rovi mavjudligi, so‘rov yuborgan davlat, jinoyatning tavsifi, ushlab berishning huquqiy asoslari, shikoyat qilish tartibi va himoyachi yordami olish huquqi haqida xabardor qilinishi kerak. Ikkinchi yo‘nalish — shaxs topshirilishi so‘ralayotgan davlatda adolatli sudlov kafolatlarining mavjudligini baholashdir. Agar so‘rov yuborgan davlatda shaxs qiynoqqa solinishi, siyosiy ta’qibga uchrashi yoki adolatsiz sud muhokamasiga duch kelishi xavfi mavjud bo‘lsa, ekstraditsiya xalqaro inson huquqlari standartlariga zid bo‘lishi mumkin.

[1] United Nations General Assembly. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*, Article 14

O‘zbekiston Respublikasida ekstraditsiya masalalari asosan Jinoyat-protsessual kodeksining jinoiy sud ishlarini yuritish sohasidagi xalqaro hamkorlikka oid normalari bilan tartibga solinadi. Mazkur kodeksda “ekstraditsiya” tushunchasi ko‘proq “shaxsni ushlab berish” iborasi orqali ifodalanadi. Jinoyat-protsessual kodeksining 601-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki hukmni ijro etish uchun ushlab berish to‘g‘risidagi so‘rov xalqaro shartnomalar yoki o‘zarolik prinsipi asosida O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi tomonidan ko‘rib chiqiladi.[2] Bu esa milliy qonunchilikda ekstraditsiya jarayonining prokuratura organlari vakolati bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, ekstraditsiya jarayonida sud nazorati ham alohida ahamiyatga ega. Jinoyat-protsessual kodeksining 602-moddasida shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi qaror ustidan sudga shikoyat qilish tartibi belgilangan.[3] Bu norma shaxsning sud himoyasidan foydalanish huquqini tan oladi. Ammo ekstraditsiya ishlarida sud nazoratining samaradorligi uning faqat formal mavjudligi bilan emas, balki real mazmuni bilan belgilanadi. Sud nafaqat hujjatlarning qonuniyligini, balki shaxsning fundamental huquqlariga xavf mavjud yoki mavjud emasligini ham baholashi lozim. Ayniqsa qiynoqqa solinmaslik, siyosiy ta’qib xavfi, sirtdan chiqarilgan hukm va qayta sud muhokamasi kafolati kabi masalalar chuqur o‘rganilishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida insonning sha’ni va qadr-qimmati daxlsizligi, qiynoqqa solish taqiqlanishi, erkinlikni cheklash faqat qonunga muvofiq amalga oshirilishi hamda O‘zbekiston fuqarosini boshqa davlatga berib yuborish mumkin emasligi mustahkamlangan.[4] Ushbu konstitutsiyaviy qoidalar ekstraditsiya jarayonida shaxs huquqlarini himoya qilish uchun asosiy kafolat sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa O‘zbekiston fuqarosini ushlab bermaslik prinsipi davlatning o‘z fuqarolari oldidagi konstitutsiyaviy majburiyatidan kelib chiqadi. Biroq bu qoida jinoyat sodir etganlikda gumon qilinayotgan shaxsni javobgarlikdan ozod etishni anglatmaydi. Bunday vaziyatda jinoyat ishini milliy yurisdiksiya doirasida yuritish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, ekstraditsiya jarayoni bir tomondan davlatlarning jinoyatchilikka qarshi hamkorligini kuchaytirsa, ikkinchi tomondan shaxs huquqlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ekstraditsiya institutida samaradorlik va inson huquqlari o‘rtasidagi muvozanatni topish muhimdir. Maqolaning maqsadi ekstraditsiya jarayonida adolatli sudlov huquqini ta’minlashning xalqaro-huquqiy asoslari, O‘zbekiston milliy qonunchiligidagi protsessual kafolatlar va mavjud muammolarni ilmiy tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun maqolada xalqaro standartlar, milliy normalar, sud nazorati, himoya huquqi, qiynoqqa solinmaslik, siyosiy ta’qib xavfi hamda takomillashtirish yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekstraditsiya jarayonida adolatli sudlov huquqining ta’minlanishi bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan bir nechta protsessual va moddiy-huquqiy kafolatlar majmuasiga asoslanadi. Ushbu kafolatlar orasida sudga shikoyat qilish huquqi, mustaqil sud nazorati, himoyachi yordami, tarjimon xizmatidan foydalanish, ekstraditsiya asoslarining qonuniyligi, qiynoqqa solinmaslik, siyosiy ta’qibdan himoya qilish, sirtdan chiqarilgan hukmlar bo‘yicha qayta sud muhokamasi kafolati va diplomatik kafolatlarning ishonchliligini tekshirish alohida o‘rin tutadi. Bu elementlarning har biri alohida huquqiy ahamiyatga ega bo‘lsa-da, ular birgalikda ekstraditsiya jarayonining adolatli va inson huquqlariga mos bo‘lishini ta’minlaydi.

Birinchi natija shundan iboratki, ekstraditsiya jarayonida shaxsning protsessual maqomini aniq belgilash adolatli sudlov huquqining boshlang‘ich sharti hisoblanadi. Shaxs o‘ziga nisbatan qaysi davlat tomonidan ushlab berish so‘rovi yuborilgani, qaysi jinoyat bo‘yicha talab qilinayotgani, ushbu

[2] O‘zbekiston Respublikasi. (1994). *Jinoyat-protsessual kodeksi*, 601-modda.
[3] O‘zbekiston Respublikasi. (1994). *Jinoyat-protsessual kodeksi*, 602-modda.
[4] O‘zbekiston Respublikasi. (2023). *O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi*.

jinoyat O‘zbekiston qonunchiligida qanday baholanishi, qaysi xalqaro shartnoma yoki o‘zarolik prinsipi asos qilib olinayotgani haqida to‘liq ma’lumotga ega bo‘lishi kerak. Mazkur axborot yetarli bo‘lmasa, shaxsning shikoyat qilish, himoyachiga murojaat etish va o‘z pozitsiyasini asoslash huquqi cheklanadi. Shu bois xabardor qilish tartibi ekstraditsiya jarayonida formal protsessual harakat emas, balki adolatli sudlovning zarur elementi sifatida qaralishi lozim.

Ikkinchi natija O‘zbekiston qonunchiligida ekstraditsiya so‘rovlarini ko‘rib chiqish bo‘yicha vakolatli organlar tizimi shakllanganini ko‘rsatadi. Jinoyat-protsessual kodeksiga ko‘ra, xorijiy davlatning shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi so‘rovi O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi tomonidan ko‘rib chiqiladi, yakuniy qaror esa Bosh prokuror yoki uning o‘rinbosari tomonidan qabul qilinadi.[5] Bunday model ekstraditsiya masalasini markazlashtirilgan tartibda hal qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur qaror ustidan sudga shikoyat qilish imkoniyati mavjudligi ekstraditsiya jarayonida sud nazoratining milliy qonunchilikka kiritilganini anglatadi.

Uchinchi natija shundan iboratki, sud nazorati ekstraditsiya jarayonida shaxs huquqlarini himoya qilishning eng asosiy kafolatidir. JPKning 602-moddasida shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi qaror ustidan shikoyat qilish tartibi belgilangan bo‘lib, shikoyat so‘ralayotgan shaxs yoki uning himoyachisi tomonidan berilishi mumkin.[6] Sud majlisida prokuror, so‘ralayotgan shaxs va himoyachi ishtirok etishi adolatli sudlovning muhim elementlarini ta’minlaydi. Bu, bir tomondan, prokuratura qarorining qonuniyligini tekshirishga, ikkinchi tomondan esa shaxsga o‘z vajlarini sud oldida bayon etish imkonini beradi.

To‘rtinchi natija shuni ko‘rsatadiki, ekstraditsiya sudining vazifasi shaxsning jinoyatda aybdor yoki aybsizligini aniqlashdan iborat emas. Ekstraditsiya sudi so‘rovning qonuniyligi, xalqaro shartnoma yoki o‘zarolik prinsipiga muvofiqligi, ushlab berishni rad etish asoslari mavjudligi yoki mavjud emasligi hamda shaxsning huquqlari buzilish ehtimolini baholashi kerak. Bu jihat ekstraditsiya jarayonini oddiy jinoyat ishi bo‘yicha sud muhokamasidan farqlaydi. Ammo sud aybdorlik masalasini hal qilmasligi uning inson huquqlari bilan bog‘liq xavflarni o‘rganmasligi kerak degani emas. Aksincha, aynan ekstraditsiya bosqichida sud shaxs boshqa davlatda qanday huquqiy muhitga tushishini oldindan baholashi lozim.

Beshinchi natija qiynoqqa solinmaslik kafolatining ekstraditsiya jarayonida ustuvor ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Qiynoqlarga qarshi konvensiyaning 3-moddasiga muvofiq, agar shaxs boshqa davlatda qiynoqqa solinishi mumkinligi haqida jiddiy asoslar mavjud bo‘lsa, davlat uni ushbu davlatga chiqarib yuborishi, qaytarishi yoki ekstraditsiya qilishi mumkin emas.[7] Bu norma mutlaq xarakterga ega bo‘lib, shaxsga nisbatan qo‘yilgan ayblovning og‘irligidan qat’i nazar amal qiladi. Shaxs terrorizm, korrupsiya yoki boshqa og‘ir jinoyatda gumon qilinayotgan bo‘lsa ham, qiynoq xavfi mavjud davlatga topshirilishi xalqaro huquq talablariga zid hisoblanadi.

O‘zbekiston qonunchiligida ham ushbu kafolat o‘z ifodasini topgan. JPKning 601-moddasida so‘rov yuborgan xorijiy davlat shaxs qiynoqqa, zo‘ravonlikka, shafqatsiz yoki inson sha’ni va qadr-qimmatini kamsituvchi muomalaga duchor etilmasligini kafolatlashi kerakligi belgilangan.[8] Bu xalqaro standartlarga mos bo‘lgan muhim norma hisoblanadi. Ammo tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bunday kafolatlarning o‘zi yetarli emas; ularning aniqligi, yozma shaklda berilishi, bajarilishini monitoring qilish imkoniyati va oldingi amaliyotdagi ishonchliligi ham baholanishi kerak.

Oltinchi natija siyosiy ta’qib xavfini baholash bilan bog‘liq. JPKning 603-moddasida shaxs irqi, dini, fuqaroligi, millati, muayyan ijtimoiy guruhga mansubligi yoki siyosiy e’tiqodi sababli ta’qib qilinishi mumkin bo‘lsa va unga O‘zbekiston Respublikasida boshpana berilgan bo‘lsa, ushlab

[5] O‘zbekiston Respublikasi. (1994). *Jinoyat-protsessual kodeksi*, 601-modda.
[6] O‘zbekiston Respublikasi. (1994). *Jinoyat-protsessual kodeksi*, 602-modda.
[7] United Nations General Assembly. (1984). *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, Article 3.
[8] O‘zbekiston Respublikasi. (1994). *Jinoyat-protsessual kodeksi*, 601-modda.

berishga yo‘l qo‘yilmasligi nazarda tutilgan.[9] Bu norma ekstraditsiya institutining insonparvarlik mohiyatini ifodalaydi. Chunki ekstraditsiya jinoyatchilikka qarshi kurash vositasi sifatida siyosiy bosim, ta’qib yoki repressiya quroliga aylantirilmasligi kerak.

Yettinchi natija sirtdan chiqarilgan hukmlar masalasiga taalluqlidir. Agar shaxs so‘rov yuborgan davlatda uning ishtirokisiz hukm qilingan bo‘lsa va u o‘zini himoya qilish imkoniyatiga ega bo‘lmagan bo‘lsa, bunday holatda ekstraditsiya adolatli sudlov huquqiga zid bo‘lishi mumkin. O‘zbekiston JPKning 603-moddasida ham shaxsning yo‘qligida chiqarilgan hukmni ijro etish uchun ushlab berilishi so‘ralayotgan bo‘lsa va uning himoyaga bo‘lgan huquqi ta’minlanmagan deb hisoblashga asoslar mavjud bo‘lsa, ushlab berish rad etilishi mumkinligi ko‘rsatilgan.[10] Agar so‘rov yuborgan davlat takroriy sud muhokamasi o‘tkazilishini kafolatlasa, ekstraditsiya masalasi boshqacha hal qilinishi mumkin.

Sakkizinchi natija shundan iboratki, himoyachi yordami ekstraditsiya jarayonining ajralmas tarkibiy qismidir. Ekstraditsiya ishlari murakkab xalqaro-huquqiy masalalarni o‘z ichiga oladi. Unda xorijiy davlat qonunchiligi, xalqaro shartnomalar, o‘zarolik prinsipi, ikki tomonlama jinoyatlilik, siyosiy ta’qib, qiynoq xavfi va sirtdan chiqarilgan hukm kabi masalalar tahlil qilinadi. Oddiy shaxs bunday murakkab huquqiy masalalarda mustaqil himoyalanish imkoniyatiga ega bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli advokat ishtiroki real va samarali bo‘lishi shart. Himoyachi shaxsning protsessual huquqlarini tushuntirishi, shikoyat tayyorlashi, zarur hujjatlarni to‘plashi, xalqaro normalarga tayanib vajlar keltirishi va sudda shaxs manfaatlarini himoya qilishi kerak.

To‘qqizinchi natija tarjimon xizmatining ahamiyatini ko‘rsatadi. Ekstraditsiya jarayonida shaxs davlat tilini yoki ish yuritilayotgan tilni bilmasligi mumkin. Bunday vaziyatda u o‘ziga nisbatan qo‘yilayotgan talablarning mohiyatini, hujjatlar mazmunini va shikoyat qilish tartibini to‘liq anglamaydi. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 14-moddasida shaxs o‘ziga qo‘yilgan ayblovni tushunadigan tilda bilish va tarjimon yordamidan foydalanish huquqiga ega ekanligi e’tirof etiladi.[11] Shu sababli ekstraditsiya jarayonida tarjimon ta’minlanmasligi himoya huquqi va adolatli sudlov kafolatlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

O‘ninchi natija O‘zbekiston fuqarosini boshqa davlatga berib yubormaslik konstitutsiyaviy qoidasining ekstraditsiya institutidagi o‘rnini ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko‘ra, O‘zbekiston fuqarosi O‘zbekistondan tashqariga majburiy chiqarib yuborilishi yoki boshqa davlatga berib yuborilishi mumkin emas.[12] JPKning 603-moddasida ham O‘zbekiston fuqarosini ushlab berishga yo‘l qo‘yilmasligi rad etish asoslaridan biri sifatida ko‘rsatilgan. Bu davlatning o‘z fuqarolarini himoya qilish majburiyatidan kelib chiqadi. Biroq mazkur qoida jinoyat sodir etgan shaxsning javobgarlikdan qochishiga xizmat qilmasligi kerak. Bunday holatlarda milliy yurisdiksiya doirasida jinoyat ishini yuritish yoki xorijiy davlatdan dalillarni olish orqali javobgarlikni ta’minlash mexanizmlari samarali ishlashi lozim.

Umuman olganda, natijalar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston qonunchiligida ekstraditsiya jarayonida adolatli sudlov huquqini ta’minlashga qaratilgan asosiy normalar mavjud. Shu bilan birga, ushbu normalarni amaliy jihatdan kuchaytirish zarurati saqlanib qolmoqda. Ayniqsa sud nazoratining mazmunini kengaytirish, diplomatik kafolatlarni baholash mezonlarini aniqlashtirish, shikoyat muddatlarini qayta ko‘rib chiqish, ekstraditsiya qilingan shaxsning keyingi huquqiy holatini monitoring qilish va maxsus ekstraditsiya qonunini qabul qilish masalalari dolzarb hisoblanadi.

Muhokama

Ekstraditsiya jarayonida adolatli sudlov huquqini ta’minlash masalasi davlat suvereniteti, xalqaro hamkorlik va inson huquqlari o‘rtasidagi murakkab nisbatni yuzaga keltiradi. Bir tomondan,

[9] O‘zbekiston Respublikasi. (1994). *Jinoyat-protsessual kodeksi*, 603-modda.
[10] O‘zbekiston Respublikasi. (1994). *Jinoyat-protsessual kodeksi*, 603-modda.
[11] United Nations General Assembly. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*, Article 14
[12] O‘zbekiston Respublikasi. (2023). *O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi*.

har bir davlat jinoyat sodir etgan shaxsni javobgarlikka tortish, jinoyatchilikka qarshi kurashish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishdan manfaatdor. Ikkinchi tomondan, har qanday ekstraditsiya shaxsning fundamental huquqlariga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ekstraditsiya mexanizmi samarali bo'lishi bilan birga, inson huquqlari kafolatlari bilan cheklangan bo'lishi lozim. Mazkur muvozanat ta'minlanmasa, ekstraditsiya adolat vositasidan inson huquqlarini buzish vositasiga aylanib qolishi mumkin.

Muhokamaning birinchi muhim yo'nalishi sud nazoratining real mazmuni bilan bog'liq. O'zbekiston qonunchiligida shaxsni ushlab berish to'g'risidagi qaror ustidan sudga shikoyat qilish imkoniyati mavjud. Bu ijobiy holat. Biroq sud nazorati faqat prokuratura qarorining formal qonuniyligini tekshirish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Sud ekstraditsiya so'rovining mohiyatini, so'rov yuborgan davlatdagi huquqiy vaziyatni, shaxsning individual holatini, unga nisbatan qiynoq yoki siyosiy ta'qib xavfi mavjudligini, shuningdek, adolatli sudlov kafolatlari real ta'minlanishini ham baholashi zarur. BMT Inson huquqlari qo'mitasining 32-sonli umumiy sharhida adolatli sudlov huquqi qonun ustuvorligi va inson huquqlarini himoya qilishning asosiy protsessual vositasi sifatida baholanadi.[13] Demak, ekstraditsiya jarayonidagi sud nazorati ham ushbu mazmunga mos bo'lishi kerak.

Ikkinchi muhim masala — ekstraditsiya va qiynoqqa solinmaslik prinsipi o'rtasidagi bog'liqlikdir. Qiynoqlarga qarshi konvensiyaning 3-moddasi ekstraditsiya jarayonida davlatlar zimmasiga aniq majburiyat yuklaydi: agar shaxs boshqa davlatda qiynoqqa solinishi mumkinligiga jiddiy asoslar bo'lsa, uni topshirish mumkin emas.[14] Bu talab davlatlar o'rtasidagi ekstraditsiya shartnomasi yoki o'zarolik majburiyatidan ustun turadi. Boshqacha aytganda, jinoyatchilikka qarshi hamkorlik insonning qiynoqqa solinmaslik huquqini cheklay olmaydi. Bu prinsip mutlaq xarakterga ega bo'lib, favqulodda holatlar, jinoyatning og'irligi yoki davlat manfaatlari bilan oqlanishi mumkin emas.

Uchinchi masala diplomatik kafolatlarning huquqiy ahamiyati va ishonchliligidir. Amaliyotda so'rov yuborgan davlat shaxs qiynoqqa solinmasligi, adolatli sud qilinishi yoki qayta sud muhokamasiga ega bo'lishi haqida kafolat berishi mumkin. Biroq bunday kafolatlar har doim ham yetarli emas. Diplomatik kafolat umumiy va mavhum bayonot bo'lsa, u shaxs huquqlarini real himoya qila olmaydi. Kafolat aniq shaxsga nisbatan, yozma shaklda, bajarilishini tekshirish mumkin bo'lgan mexanizmlar bilan berilishi kerak. Masalan, konsullik vakillarining shaxs bilan uchrashish huquqi, sud jarayonini kuzatish imkoniyati, davriy axborot olish tartibi va mustaqil monitoring mexanizmlari kafolatning amaliy qiymatini oshiradi.

To'rtinchi masala ekstraditsiya bo'yicha shikoyat qilish muddatlarining yetarliligidir. JPKda shaxs yoki uning himoyachisi ushlab berish to'g'risidagi qaror ustidan xabarnoma olingan paytdan e'tiboran o'n sutka ichida shikoyat berishi mumkinligi ko'rsatilgan.[15] Bu muddat protsessual tezkorlik nuqtayi nazaridan tushunarli bo'lsa-da, ekstraditsiya ishlarining murakkabligini hisobga olganda qisqa bo'lishi mumkin. Himoyachi qisqa vaqt ichida xorijiy davlat qonunchiligini o'rganishi, xalqaro shartnomalarni tahlil qilishi, qiynoq yoki siyosiy ta'qib xavfiga oid dalillarni to'plashi, hujjatlarni tarjima qilishi va asoslangan shikoyat tayyorlashi kerak bo'ladi. Shu sababli ayrim hollarda muddatni uzaytirish yoki sudga tiklash mexanizmini yanada aniq belgilash maqsadga muvofiqdir.

Beshinchi masala siyosiy jinoyat va siyosiy ta'qib tushunchalarining aniq mezonlari bilan bog'liq. Ekstraditsiya institutida siyosiy jinoyatlar bo'yicha ushlab bermaslik prinsipi tarixan muhim o'rin tutgan. Zamonaviy huquqda esa ayrim og'ir xalqaro jinoyatlar siyosiy jinoyat sifatida

[13] United Nations Human Rights Committee. (2007). *General Comment No. 32: Article 14, Right to equality before courts and tribunals and to fair trial*.
[14] United Nations General Assembly. (1984). *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, Article 3.
[15] O'zbekiston Respublikasi. (1994). *Jinoyat-protsessual kodeksi*, 602-modda.

baholanmasligi kerakligi tan olinadi. Biroq oddiy umumjinoyat ko‘rinishida rasmiylashtirilgan so‘rov ortida siyosiy motivlar yashiringan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun siyosiy ta’qib xavfini baholashda faqat so‘rovda ko‘rsatilgan modda yoki ayblov nomi emas, balki ishning umumiy konteksti, shaxsning siyosiy faoliyati, so‘rov yuborgan davlatdagi sud mustaqilligi darajasi, oldingi ta’qib holatlari va inson huquqlari amaliyoti ham hisobga olinishi kerak.

Oltinchi masala sirtdan chiqarilgan hukmlar bilan bog‘liq. Sirtdan sud qilish ayrim davlatlarda protsessual institut sifatida mavjud bo‘lishi mumkin. Biroq bunday hukm shaxsning himoya huquqi real ta’minlangan sharoitda chiqarilganmi yoki yo‘qmi, alohida tekshirilishi zarur. Agar shaxs sud jarayonidan xabardor bo‘lmagan, advokat yordamidan foydalana olmagan, dalillarni taqdim eta olmagan yoki sudda o‘z pozitsiyasini bildirish imkoniyatiga ega bo‘lmagan bo‘lsa, bunday hukmni ijro etish uchun uni ekstraditsiya qilish adolatli sudlov huquqiga zid bo‘lishi mumkin. JPKda bu masala rad etish asoslari qatorida ko‘rsatilgani ijobiy holatdir.[16] Biroq amaliyotda “himoyaga yetarli imkoniyat” tushunchasini baholash mezonlarini yanada batafsil ishlab chiqish zarur.

Yettinchi masala O‘zbekiston fuqarolarini ushlab bermaslik prinsipi va “yoki topshirish, yoki sud qilish” yondashuvi bilan bog‘liq. Konstitutsiyada O‘zbekiston fuqarosi boshqa davlatga berib yuborilmasligi belgilangan. Bu fuqarolik himoyasi nuqtayi nazaridan muhim kafolatdir. Shu bilan birga, jinoyat sodir etgan shaxs faqat fuqaroligi sababli javobgarlikdan chetda qolmasligi kerak. Xalqaro huquqda “aut dedere aut judicare” prinsipi shuni anglatadiki, davlat shaxsni topshirmasa, uni o‘z yurisdiksiyasida javobgarlikka tortish choralarini ko‘rishi kerak. Shu sababli O‘zbekiston fuqarosiga nisbatan xorijiy davlat so‘rovi kelib tushganda, ushlab berishni rad etish bilan bir qatorda, milliy tergov va sud jarayonini boshlash imkoniyatlari ham aniq tartibga solinishi muhimdir.

Sakkizinchi masala ekstraditsiya bo‘yicha maxsus qonunning zarurati bilan bog‘liq. Hozirgi tartib asosan Jinoyat-protsessual kodeksi normalari va xalqaro shartnomalar orqali amalga oshiriladi. Bunday model amalda ishlashi mumkin, biroq ekstraditsiya institutining murakkabligi uni alohida normativ-huquqiy hujjatda tizimli tartibga solishni talab qiladi. Maxsus qonunda ekstraditsiya tushunchasi, ekstraditsiya qilinadigan jinoyatlar, ikki tomonlama jinoyatlilik, siyosiy jinoyat, diplomatik kafolat, shikoyat qilish tartibi, sud nazorati, vaqtincha qamoqqa olish, topshirilgan shaxs huquqlarini monitoring qilish va ekstraditsiyadan keyingi protsessual cheklovlar aniq ko‘rsatilishi mumkin. UNODCning Model Law on Extradition hujjati milliy qonunchilikni tizimlashtirishda yordamchi konseptual manba sifatida ahamiyatli bo‘lishi mumkin.[17][17]

To‘qqizinchi masala ekstraditsiya qilingan shaxsning keyingi huquqiy holatini monitoring qilishdir. Shaxs boshqa davlatga topshirilgach, uning taqdiri to‘liq so‘rov yuborgan davlat ixtiyoriga o‘tib ketmasligi kerak. Agar ekstraditsiya diplomatik kafolatlar asosida amalga oshirilgan bo‘lsa, ushbu kafolatlarning bajarilishini tekshirish mexanizmi bo‘lishi zarur. Monitoring shaxsning advokat bilan uchrashishi, sud jarayonida ishtirok etishi, qiynoqqa yoki bosimga duchor bo‘lmasligi, hukm chiqarilgunga qadar protsessual huquqlardan foydalana olishini qamrab olishi kerak. Aks holda ekstraditsiyadan oldingi kafolatlar amaliy ahamiyatini yo‘qotadi.

O‘ninchi masala xalqaro sud amaliyotidan foydalanish bilan bog‘liq. Yevropa inson huquqlari sudi tomonidan ko‘rilgan Soering v. United Kingdom ishi ekstraditsiya va inson huquqlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatgan muhim precedent sifatida baholanadi. Ushbu ishda shaxsni boshqa davlatga topshirish natijasida u g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomalaga duch kelishi mumkin bo‘lsa, ekstraditsiya qilayotgan davlatning ham xalqaro javobgarligi yuzaga kelishi mumkinligi e’tirof etilgan.[18] O‘zbekiston Yevropa inson huquqlari konvensiyasi tizimiga a’zo bo‘lmasa-da, ushbu yondashuv ekstraditsiya jarayonida inson huquqlarini baholash bo‘yicha qiyosiy-huquqiy ahamiyatga ega.

---

[16] O‘zbekiston Respublikasi. (1994). *Jinoyat-protsessual kodeksi*, 603-modda.
[17] United Nations Office on Drugs and Crime. (2004). *Model Law on Extradition*.
[18] European Court of Human Rights. (1989). *Soering v. the United Kingdom*.

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, ekstraditsiya jarayonida adolatli sudlov huquqining ta’minlanishi faqat milliy normalarni mavjudligi bilan cheklanmaydi. Muhim masala — ushbu normalarning qanday ishlashi, sudlar ularni qanday talqin qilishi, shaxsning real himoya imkoniyatlari qanday ta’minlanishi va xalqaro kafolatlar qanday baholanishidir. Shuning uchun ekstraditsiya institutini takomillashtirishda normativ aniqlik, protsessual shaffoflik, sud nazoratining mustaqilligi, himoya huquqining real ta’minlanishi va ekstraditsiyadan keyingi monitoring tizimi birgalikda rivojlantirilishi lozim.

Xulosa

Ekstraditsiya zamonaviy xalqaro huquqda jinoyatchilikka qarshi kurashning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. U davlatlar o‘rtasida jinoiy sud ishlarini yuritish sohasidagi hamkorlikni ta’minlaydi, jinoyat sodir etgan shaxslarning javobgarlikdan qochib ketishining oldini oladi va xalqaro huquq-tartibotni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ekstraditsiya inson huquqlariga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi murakkab protsessual jarayondir. Shaxsni boshqa davlatga topshirish uning erkinligi, himoya huquqi, adolatli sudlovdan foydalanish imkoniyati, qiynoqqa solinmaslik va siyosiy ta’qibdan himoyalanish huquqlari bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli ekstraditsiya institutini faqat davlatlararo hamkorlik mexanizmi sifatida emas, balki inson huquqlariga asoslangan huquqiy institut sifatida baholash zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekstraditsiya jarayonida adolatli sudlov huquqining asosiy tarkibiy qismlari sudga shikoyat qilish imkoniyati, mustaqil sud nazorati, himoyachi yordami, tarjimon xizmatidan foydalanish, so‘rovning qonuniyligini tekshirish, qiynoqqa solinmaslik, siyosiy ta’qibdan himoyalanish, sirtdan chiqarilgan hukm bo‘yicha qayta sud muhokamasi kafolati va diplomatik kafolatlarning ishonchliligini baholashdan iborat. Ushbu kafolatlar bir-birini to‘ldiradi. Agar ulardan biri zaif bo‘lsa, ekstraditsiya jarayonining adolatli va qonuniy bo‘lishi shubha ostida qolishi mumkin. Masalan, shikoyat qilish huquqi mavjud bo‘lsa-yu, himoyachi yordami ta’minlanmasa, shaxs o‘z huquqlarini samarali himoya qila olmaydi. Yoki diplomatik kafolatlar olinib, ularning bajarilishi monitoring qilinmasa, bunday kafolatlar amaliy qiymatini yo‘qotadi.

O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligida ekstraditsiya, ya’ni shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki hukmni ijro etish uchun ushlab berish masalalari Jinoyat-protsessual kodeksi orqali tartibga solingan. JPKda ekstraditsiya so‘rovini ko‘rib chiqish, ushlab berish to‘g‘risidagi qaror ustidan shikoyat qilish, ushlab berishni rad etish asoslari, shaxsni vaqtincha qamoqqa olish va boshqa protsessual tartiblar belgilangan. Bu normalar milliy huquqda ekstraditsiya institutining asosiy huquqiy bazasi mavjudligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida insonning sha’ni va qadr-qimmati, erkinligi, qiynoqqa solinmasligi hamda O‘zbekiston fuqarosini boshqa davlatga berib yubormaslik kafolatlari mustahkamlangan. Ushbu qoidalar ekstraditsiya jarayonida inson huquqlarini himoya qilishning konstitutsiyaviy asosini tashkil etadi.

Shu bilan birga, ekstraditsiya sohasida ayrim takomillashtirish yo‘nalishlari mavjud. Birinchidan, ekstraditsiya bo‘yicha maxsus qonun qabul qilish maqsadga muvofiq. Bunday qonun ekstraditsiya tushunchasi, tartibi, rad etish asoslari, sud nazorati, diplomatik kafolatlar, vaqtincha qamoqqa olish, topshirilgan shaxs huquqlarini monitoring qilish va boshqa masalalarni kompleks tarzda tartibga solishi mumkin. Ikkinchidan, sud nazoratining mazmunini kengaytirish zarur. Sud faqat prokuratura qarorining formal qonuniyligini emas, balki shaxs topshiriladigan davlatda qiynoq, siyosiy ta’qib yoki adolatsiz sudlov xavfi mavjudligini ham baholashi kerak. Uchinchidan, shikoyat qilish muddatlarini ekstraditsiya ishlarining murakkabligiga moslashtirish, zarur hollarda ularni uzaytirish yoki tiklash tartibini aniq belgilash lozim.

To‘rtinchidan, diplomatik kafolatlarni baholash mezonlarini aniqlashtirish muhimdir. So‘rov yuborgan davlat tomonidan berilgan kafolatlar aniq, yozma, individual va nazorat qilinadigan bo‘lishi kerak. Ularning umumiy bayonot shaklida berilishi yetarli hisoblanmasligi lozim. Beshinchidan,

ekstraditsiya qilingan shaxsning keyingi huquqiy holatini monitoring qilish mexanizmi joriy etilishi zarur. Shaxs topshirilgandan keyin uning advokat bilan uchrashishi, sud muhokamasida ishtirok etishi, qiynoqqa yoki tazyiqqa uchramasligi va berilgan diplomatik kafolatlarning bajarilishi vakolatli organlar tomonidan kuzatib borilishi kerak. Bu mexanizm ekstraditsiya jarayonining inson huquqlariga mos bo‘lishini ta’minlaydi.

Oltinchidan, siyosiy ta’qib xavfini baholash bo‘yicha aniq mezonlar ishlab chiqilishi lozim. Ekstraditsiya so‘rovi rasmiy jihatdan umumjinoyatga oid bo‘lsa-da, uning ortida siyosiy motivlar bo‘lishi mumkin. Shuning uchun vakolatli organlar va sudlar so‘rov yuborgan davlatdagi siyosiy-huquqiy vaziyat, shaxsning maqomi, oldingi ta’qib holatlari va inson huquqlari amaliyotini baholashi kerak. Yettinchidan, sirtdan chiqarilgan hukmlar bo‘yicha shaxsning qayta sud muhokamasida ishtirok etish kafolati qat’iy talab sifatida qaralishi zarur. Bu adolatli sudlov huquqining muhim kafolatidir.

Umuman olganda, ekstraditsiya jarayonida adolatli sudlov huquqining ta’minlanishi xalqaro hamkorlik samaradorligi va inson huquqlarini himoya qilish o‘rtasidagi muvozanatga bog‘liq. Davlatlar jinoyatchilikka qarshi kurashishda o‘zaro yordam ko‘rsatishi shart, biroq bu yordam shaxsning asosiy huquqlari hisobidan amalga oshirilmasligi kerak. Ekstraditsiya institutining huquqiy rivoji aynan shu muvozanatni ta’minlashga qaratilishi lozim. O‘zbekiston milliy qonunchiligini xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish, sud nazoratini kuchaytirish, protsessual kafolatlarni kengaytirish va ekstraditsiyadan keyingi monitoring tizimini rivojlantirish mazkur institutni yanada adolatli, insonparvar va samarali huquqiy mexanizmga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. (1994). *O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi*. LexUZ milliy qonunchilik bazasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi. (2023). *O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi*. LexUZ milliy qonunchilik bazasi.
3. United Nations General Assembly. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*.
4. United Nations General Assembly. (1984). *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*.
5. United Nations Human Rights Committee. (2007). *General Comment No. 32: Article 14: Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial* (CCPR/C/GC/32).
6. United Nations Office on Drugs and Crime. (2004). *Model Law on Extradition*.
7. United Nations Office on Drugs and Crime. (1997). *Model Treaty on Extradition*.
8. European Court of Human Rights. (1989). *Soering v. the United Kingdom*.
9. Safarov, N. A. (2007). *Ekstraditsiya v mejdunarodnom ugolovnom prave: problemy teorii i praktiki* [Doctoral dissertation]. Moscow.
10. Safarov, N. A. (2005). *Ekstraditsiya v mejdunarodnom ugolovnom prave: problemy teorii i praktiki*. Volters Kluwer.
11. Bassiouni, M. C. (2014). *International extradition: United States law and practice* (6th ed.). Oxford University Press.
12. Shearer, I. A. (1971). *Extradition in international law*. Manchester University Press.
13. Gilbert, G. (1991). *Aspects of extradition law*. Martinus Nijhoff Publishers.
14. Plachta, M. (1999). Contemporary problems of extradition: Human rights, grounds for refusal and the principle aut dedere aut judicare. *Resource Material Series*, 57, 64–86.
15. Dugard, J., & Van den Wyngaert, C. (1998). Reconciling extradition with human rights. *American Journal of International Law, 92*(2), 187–212.